

Міфів типологія — умовна систематизація міфологічних наративів за спільними сюжетно-тематичними та функціональними ознаками, що відображає фундаментальні архетипи міфологічної свідомості.

Загальна характеристика

У науковій літературі натепер відсутня загально визнана класифікація міфів (за винятком кількох категорій, щодо яких досягнуто консенсусу). Розуміння міфу, популяризоване Дж. Кемпбеллом, інтерпретує його як універсальну структурну схему, притаманну світовим культурам — т. з. мономіф, або «подорож героя»: повторювану послідовність етапів, через які проходить герой (божество, людина), а саме: вихід, ініціація, повернення. У поширеному розумінні сюжетне розмаїття міфів у різних культурах зводять до кількох головних груп, найважливіші з яких — міфи творення, або генетичні міфи (космогонічні, теогонічні й антропогонічні), та міфи етіологічні (про походження соціальних і політичних інститутів, культурних об'єктів, традицій, звичаїв тощо, а також про природні явища). Виділяють ще т. з. історичні міфи (про «історичні» події та героїв цих подій). Однак значна кількість міфічних сюжетів не потрапляють до згаданих категорій, відтворюють інші міфологічні схеми та особливості міфологічного світосприйняття. Як наслідок, дослідники пропонують детальніші класифікації з виокремленням кожної сюжетної домінанти як самостійної категорії.

Головні категорії міфів

У сучасних наукових дослідженнях фігурують зазвичай такі типи міфів: космогонічні, космологічні, теогонічні, антропогонічні, астральні, солярні, етіологічні, культові, календарні, історичні, соціогонічні, топонімічні, близнюкові, міфи про героїв (героїчні), есхатологічні, тотемні тощо.

Космогонічні міфи

Космогонічні міфи (від космогонія) — репрезентують первинні уявлення людства про генезу та будову всесвіту. Фокусуються на процесі походження та

творення світу, що концептуально постає як перехід від хаосу (найчастіше — первинного океану або безодні) до структурованого космосу. Цей перехід зазвичай реалізується через поступове впорядкування світобудови та нерідко супроводжується теомахією (війною божеств, від грец. θεός — бог та μάχη — битва, війна) або протистоянням деміурга чи культурного героя руйнівним хтонічним силам. В ієрархії міфологічних сюжетів космогонія посідає чільне місце, оскільки встановлює онтологічний зразок (архетип) для всіх наступних переказів; інші міфологеми неминуче корелюють з нею або є похідними від неї. Космогонічні міфи — найвиразніша форма маніфестації міфологічної свідомості незалежно від історичного періоду, з огляду на те, що уявлення про генезу життєвого простору є ключовим для самоідентифікації людини. Спільні формальні риси космогонічних наративів — оперування бінарними опозиціями (небо — земля, темрява — світло, верх — низ) та опис подій, що апріорі виходять за межі емпіричного досвіду (напр., стан докосмогонічної нероздільності стихій). Початковий етап творення часто описано через появу первинних пар протилежностей (тепло/холод, день/ніч, божественні близнюки) та диференціацію основних стихій: води, вогню, повітря та землі. Матеріалізація світу завершується остаточним структуруванням ландшафту, появою флори, фауни, людини (антропогенез), а також встановленням лінійно-циклічного плину часу. Суб'єктом творення зазвичай виступає бог-деміург (напр., шумерсько-аккадський Мардук, єгипетський Атум, давньоперський Ахура-Мазда, інкський Віракоча) або сакральна шлюбна пара (вавилонські Апсу і Тіамат, єгипетські Геб і Нут), чії дії часто пов'язані з актом жертвоприношення або сакральної битви. Поширеними є сюжети про виникнення всесвіту з першоелемента — світового яйця, або з субстанції розчленованої гігантської першоістоти (індійський Пуруша, китайський Паньгу, давньоскандинавський Імір) чи крові переможеного божества (вавилонський Кінгу). В архаїчних пластах культури, зокрема у корінних народів Північної Америки (ірокези, алгонкіни) та Океанії, роль творців нерідко відведено зооморфним істотам — тваринам-нирцям (ондатра, черепаха) або птахам (плиска в міфології айнів). Окремі елементи світобудови можуть з'являтися

через діяльність культурного героя або за допомогою магії слова бога-Творця. Найбільш абстрактною та філософськи обґрунтованою формою космогонічного міфу є концепція «творення з нічого» (лат. creatio ex nihilo, див. Креаціонізм), притаманна теїстичним релігіям, зокрема біблійній традиції Книги Буття, де світ виникає винятково з волі та слова трансцендентного Бога.

Космологічні міфи

Космологічні міфи (від космологія) — на відміну від космогонічних, спрямовані на детальну фіксацію вже наявної структури, ієрархії та архітектоніки Всесвіту (а не опис акту творення). Сюжетним ядром таких наративів є впорядкування хаотичного простору через систему вертикальних та горизонтальних структур. Найпоширеніша модель вертикальної структури — концепція світового дерева (світової гори), що сполучає різні рівні буття (дерево Ігдрасіль у скандинавській міфології, гора Меру — в індійській). Поряд із вертикальними осями, космологічна думка оперує образами стабільного фундаменту, що часто втілено в уявленнях про зооморфні опори Всесвіту. Ці міфи пояснюють сталість земного диска завдяки розміщенню на спинах велетенських сакральних істот (слони, кити, черепаха). У давньоєгипетській моделі небо уособлювало тіло богині Нут, яке підтримував (і відмежовував від бога землі Геба) бог повітря Шу. Натомість у давньокитайській концепції Тянь-юань ді-фан («кругле небо і квадратна земля») стабільність купола забезпечували вісім стовпів або священні гори (як-от гора Бучжоу). Космологічні міфи перетворюють абстрактний простір на зрозумілу, ієрархічно впорядковану систему, де кожен елемент виконує функцію збереження світового порядку від поглинання первісним хаосом.

Теогонічні міфи

Теогонічні міфи (від теогонія) — структурне продовження космогонії, описують походження, генеалогічну ієрархію та долю божеств. Сюжетно вони зосереджені на процесі формування пантеону, що зазвичай відбувається через зміну поколінь богів та боротьбу за сакральну владу (напр., у давньогрецькій

міфології послідовність Уран — Кронос — Зевс). Важливим аспектом теогонії є функціональна диференціація божеств: виокремлення першобогів — стихійних сил та молодших богів (напр., олімпійців), які встановлюють морально-правовий порядок. Теогонічні наративи часто містять елементи теомахії (напр., титаномахія у грецькій міфології, боротьба асурів і девів — в індійській), що завершуються остаточним закріпленням сфер впливу в межах світобудови.

Антропогонічні міфи

Антропогонічні міфи (з грец. *άνθρωπος* — людина і грец. *γίγνομαι, γεννάω* — народжую, від *γένος* — рід) — пояснюють появу людства як завершальний етап упорядкування світу. Часто ці сюжети базуються на тотемних уявленнях про походження від тварини-предка або від першопредків чи першої людської пари. Розповсюдженим мотивом є створення людини з субстанції земного походження, переважно глини або пилу, що підкреслює її зв'язок із ґрунтом (діяльність шумерського Енкі, єгипетського Хнума, вавилонського Мардука, біблійного Елогіма). В окремих міфологіях відомі варіанти творення з дерева, кісток тварин або риб, що відображає господарську специфіку конкретних етносів. У деяких традиціях людина з'являється у світ шляхом емердженції (з лат. *emergere* — виринати, з'являтися) — підйому із земних глибин, виходу з печер чи священних гір (напр., у міфології інків). Важливою характеристикою антропогонії є встановлення меж людського буття: більшість міфів зображує людину як початково смертну істоту, що часто пояснено помилкою першопредка або волею богів. При цьому походження жінки нерідко описано як окремий міфологічний сюжет (напр., створення Єви з ребра Адама чи грецький міф про Пандору, створену за наказом Зевса).

Астральні міфи

Астральні міфи (від грец. *ἄστρον* — зоря, зірка) — генетично та функціонально дотичні до космогонічного циклу і відображають архаїчні уявлення про походження, природу та рух небесних тіл (планет, зір, комет, метеорів) та їхні антропоморфні чи зооморфні персоніфікації. В астральній

міфології сузір'я та окремі світила часто постають як об'єкти катастеризму (процесу перетворення героїв, тварин або предметів на небесні об'єкти). Відомі як апофеози героїв, піднесених на небо за особливі заслуги (у давньогрецькій міфології — німфа Каллісто, трансформована на сузір'я Великої Ведмедиці; Ерігона, що стала сузір'ям Діви), так і візуалізації божественних вигнанців, порушників сакральних табу (Іксіон, вічно прикутий за зазіхання на Геру до вогняного небесного колеса; Кассіопея, за пиху якої сузір'я пів року перебуває у перевернутому, «принизливому» положенні; Меропа, «загублена Плеяда», зоря якої тьмяніє через сором за шлюб зі смертним). Розташування зір на небосхилі трактується, отже, як візуальна ілюстрація міфологічного сюжету або своєрідна «небесна мапа» священної історії. Крім того, планети часто безпосередньо ототожнено з божествами: напр., планета Венера як втілення богині Інанни (Іштар) у месопотамській традиції, планета Марс — бога Ареса в античній міфології. Стале ототожнення сузір'їв із певними тотемними тваринами (зокрема архаїчне сприйняття сузір'я Великої Ведмедиці як священного звіра-першопредка в мисливських культурах Півночі, сузір'я Бика, або Тельця, як символу вітальної сили в Месопотамії тощо) заклало підвалини для формування зооморфного зодіаку. Цю тенденцію втілено у найрозвинутіших міфологічних системах давнини: грецькій (напр., сузір'я Овен — втілення Золоторунного барана або сузір'я Рак — помічник Гідри у битві з Гераклом), асиро-вавилонській (сузір'я Козерога як гібридної Риби-Кози — символ бога Еа або сузір'я Лева як символ царської влади) та китайській, де екліптика поділена між 12 зооморфними знаками (до яких, зокрема, належить Дракон). Згодом уявлення про детермінований вплив руху цих небесних істот на долі етносів та індивідів стали онтологічним підґрунтям для формування астрології як специфічної форми донаукового знання.

Солярні міфи

Солярні (від лат. *sōlārius* — сонячний, з лат. *sōl* — сонце) та лунарні (від лат. *lunaris* — місячний, з лат. *luna* — місяць) міфи — ключові різновиди астрального циклу. В архаїчних системах Сонце та Місяць найчастіше

постають як близнюкова пара, одно- або різностатева (брат і сестра), або як подружжя, рідше — як пара батько й дитина. У міфологічній логіці вони зазвичай утворюють фундаментальну опозицію: Сонце — позитивний, денний, життєствердний принцип, тоді як Місяць корелює з ніччю, потойбіччям і трансформацією. В найархаїчніших (зокрема кочових) культурах Місяць часто наділяли чоловічою семантикою, оскільки його фази слугували головним інструментом ритмізації часу та пересування племен. Натомість у розвинених землеробських суспільствах (напр., Давній Єгипет) домінував солярний культ, оскільки від циклу Сонця безпосередньо залежав вегетативний період (тоді як Місяць відігравав другорядну роль і згодом став асоціюватися з жіночим первнем та стихією води). Солярні міфи найповніше представлені у цивілізаціях з високим рівнем соціальної ієрархії. Архаїчні пласти солярної міфології також зберігають сюжети про первісну множинність сонць та необхідність знищення «зайвих» світил культурним героєм для запобігання загибелі світу від спеки (китайський міф про стрільця І). Рух Сонця небосхилом асоціюють з архетипами колеса, колісниці, запряженої вогняними кінями (грецький Геліос, індійський Сур'я), або подорожі на човні (єгипетський Ра). «Нічний етап» сонячного шляху осмислюють як виснажливу боротьбу світила з хтонічними силами хаосу (напр., щонічна битва Ра зі змієм Апопом у підземному світі Дуат), а щоденний схід Сонця — щоразу нову перемогу життя над небуттям.

Етіологічні міфи

Етіологічні міфи (від етіологія) — пояснюють походження та сутність як природних явищ, так і соціальних інститутів і культурних об'єктів. Етіологічна функція як елемент оповіді притаманна більшості міфів, однак під власне етіологічними розуміють міфи, де описане походження природних ландшафтів, флори та фауни, небесних світил, видів людської діяльності, а також смерті, хвороб тощо. Як правило, такі міфи мають нижчий рівень сакральності, виконують переважно пізнавальну роль. Культові міфи (від культ) — різновид етіологічних міфів, що пояснюють генезу та семантику обрядових практик, є

вербальним еквівалентом ритуалу. На відміну від загальних етіологічних сюжетів, вони мають найвищий ступінь сакральності, оскільки легітимізують порядок відправлення культу та встановлюють табу. Окрему категорію становлять езотеричні наративи, доступні лише втаємниченим адептам (напр., учасникам Елевсинських містерій, орфікам, членам закритих чоловічих союзів у архаїчних суспільствах). Сюжетним ядром культового міфу часто стає подія з життя божества або героя, яка відтворюється в обряді для підтримки світового порядку (напр., міф про пошуки Персефони Деметрою як основа аграрних свят). Такі міфи не лише інформують про минуле, а й забезпечують релігійну ідентифікацію спільноти через колективне переживання священного часу.

Календарні міфи

Календарні міфи — різновид етіологічних міфів, що генетично пов'язані з циклом аграрних обрядів та ритмічною зміною пір року. Прагматична мета таких міфів полягає у «забезпеченні» весняного відродження природи та майбутньої врожайності. Центральним архетипом календарного циклу постає концепція божества, що помирає та згодом воскресає, звідси інша назва — міфи про померлого та воскреслого бога (єгипетський Осіріс, месопотамський Таммуз, грецькі Персефона та Деметра, фрігійський Аттіс). Зазвичай загибель божества є наслідком конфлікту з хтонічними силами (напр., боротьба Осіріса та Сета), а його подальше відродження ініційовано жінкою (Ісіда) або сином (Гор) та завершується тріумфом над супротивником. Такі міфи традиційно слугували основою для ритуалів інтронізації монарха, де царя ототожнювали з відродженим божеством, або для ініціаційних практик. До категорії календарних міфів також відносять розлогі наративи про глобальні часові цикли, що охоплюють масштабні космогонічні епохи. Наприклад, концепції циклічності в індійській традиції (вчення про юги), давньогрецька теорія «п'яти віків» людства (від золотого до залізного, за Гесіодом), астекська система «п'яти сонць», кожне з яких завершувалося катастрофою. Одночасно календарний міф структурує добовий ритм, де сонячне божество щоденно долає шлях небосхилом (єгипетський Ра, вавилонський Шамаш, грецький

Геліос чи слов'янський Ярило). Важливим складником є також міфи про запровадження системи відліку часу. Роль творців сакрального календаря та винахідників хронометрії відведено культурним героям або деміургам: єгипетському богу мудрості Тоту, який встановив порядок місяців, вавилонському Мардуку, що розмежував знаки зодіаку, або легендарному засновнику Рима Ромулу, якому приписують створення першого римського календаря. Окрему групу становлять міфи про «дні безчасся» або перехідні періоди між циклами (напр., 5 додаткових днів у єгипетському календарі або римські Сатурналії). У ці періоди міфологічний час ніби зупиняється, що супроводжується ритуальною інверсією (тимчасовим скасуванням соціальних ієрархій, зрівнянням рабів і господарів) для повернення світу до стану первинного хаосу з метою його оновлення та впорядкування. Це увиразнює есхатологічну природу календарного циклу, де кожен кінець року є мікромоделлю кінця світу.

Історичні міфи

Історичні міфи — подають минуле як сакральну історію (а не хронологію), що визначає право народу на певну назву, територію чи державність (напр., міф про Землю обіцяну). Є фундаментальним інструментом конструювання та закріплення національної та культурної ідентичностей; закладають ідеологічний фундамент для мобілізації суспільства. У сучасній гуманітаристиці історичні міфи розглядають як прямих генетичних попередників політичних міфів.

Генеалогічні міфи

Генеалогічні міфи (від генеалогія) — різновид історичних міфів, що подають родоводи правлячих династій або цілих етносів, обґрунтовуючи тим їх винятковість і легітимність. Такі родоводи сягають «позаісторичного» часу, де засновником роду постає божество, напівбог або інша надприродна істота (походження японських імператорів від богині Аматерасу, англосаксонських королів — від бога Вотана та ін). Такі наративи часто нерозривно пов'язані з

будівництвом сакральних центрів, міст-держав та діяльністю прабатьків, чії імена дають назву племенам (як-от Лех, Рус та Чех у слов'янській традиції).

Соціогонічні міфи

Соціогонічні міфи (від лат. *societas* — суспільство) — корпус історичних наративів, що експлікують та сакралізують поділ суспільства на класи, стани або касти. Соціогонія часто є логічним продовженням теогонії або антропогонії: соціальна ієрархія проголошена частиною божественного задуму (а не результатом суспільного договору). Найбільш репрезентативним прикладом є індійський міф про виникнення чотирьох варн (брахманів, кшатріїв, вайш'їв та шудр) із частин тіла першолюдини Пуруші, зафіксований у «Рігведі». Аналогічні мотиви простежують у германсько-скандинавській «Пісні про Ріга», де божество безпосередньо започатковує різні соціальні верстви.

Міфи про заснування

Міфи про заснування (фундаційні міфи) — легітимізують виникнення конкретної спільноти або міського простору (містозасновчі). Вони маркують перехід від хаотичного природного стану до впорядкованого цивілізаційного буття. Канонічними зразками є історія заснування м. Рима близнюками Ромулом і Ремом, розбудова м. Києва братами Києм, Щеком, Хоривом і сестрою Либіддю, заснування Карфагена царицею Дідоною. Такі міфи не тільки пояснюють топографію міста, але й вказують на його сакральну долю та особливу місію в історії.

Топонімічні міфи

Топонімічні міфи (від топонімія) — пояснюють походження географічних назв через втручання божественних сил або діяльність міфічних персонажів. На відміну від фундаційних міфів, що фокусуються на цивілізаційному будівництві, топонімічні наративи сакралізують природний ландшафт: гори, річки, озера та скелі. Часто назва об'єкта трактується як ім'я героя чи нижчого божества, що загинули на цьому місці або перетворилися на нього (напр.,

грецький міф про походження назви Егейського моря від імені царя Егея). Топонімічний міф перетворює фізичний простір на священну карту, де кожне найменування є реліктом сакральної події.

Міфи про героїв

Міфи про героїв (героїчні міфи) — оповіді про виняткових за здібностями постатей, переважно напівбогів за походженням або людей, обожнених згодом за їхні подвиги. Такі герої постають онтологічними взірцями для соціальних еліт: царів, мудреців і релігійних реформаторів. Структура героїчного міфу відбиває найважливіші етапи життєвого циклу: чудесне народження, виховання демонічними істотами, часто вигнання, випробування (старшими або демонічними силами) та здійснення подвигів, пошук нареченої та пов'язані з ним перемоги, шлюб, і врешті апофеоз або смерть. Ключовим механізмом формування ідентичності героя є ініціація, яка передбачає просторове переміщення — відхід з батьківського дому (добровільний або через порушення сакрального табу) та мандри реальним чи потойбічним світом. Під час цього «межового» стану герой взаємодіє з надприродними силами (духами-помічниками), долає деструктивних демонів, набуває досвід метафоричної «тимчасової смерті» (катарсис). Саме героїчний міф став генетичним підґрунтям для формування жанрів героїчного епосу та чарівної казки. Міфи про культурних героїв — описують процес цивілізаційного будівництва: винахід або здобуття (часто шляхом викрадення у богів) для людей засадничих технологій (вогню, землеробства, писемності). Культурні герої встановлюють етико-правові норми, структурують соціальну ієрархію та впроваджують ритуальні практики, нерідко через відкриту конфронтацію з богами-деміургами або хтонічними істотами (грецький Прометей, китайський першопредок Фу-сі та імператор Хуан-ді). Невід'ємним доповненням до образу героя-творця є постать трикстера (скандинавський Локі, грецький Гермес та індіанський Койот), демонічно-комічного антагоніста героя: через руйнування усталених норм, іронію й порушення табу він виявляє вразливість статичної системи та закладає основи для нового етапу розвитку буття.

Міфи про покинуту дитину

Міфи про покинуту дитину — окрема категорія в структурі героїчних та історичних міфів, що містять сюжет про відмову від дитини як превентивну спробу батька (володаря) уникнути провіщеної власної загибелі (повалення). Функціонально такі міфи часто інтегровані в есхатологічні чи династійні очікування і містять мотив фатального пророцтва (оракул, віщий сон). Проте, згідно з логікою міфу, саме спроба уникнути долі стає рушійною силою її реалізації: виживши завдяки надприродному втручання, герой неминуче повертається, щоб виконати провіщене (Едіп, Парід, чия поява на світ віщувала загибель Трої, Ромул і Рем, біблійний Мойсей). Міф про покинуту дитину відображає неминучість зміни поколінь та невідворотність сакрального закону, що стоїть над владою земних правителів.

Міфи про потойбічне життя

Міфи про потойбічне життя — актуалізують сюжет про катабазис (подорож героя або божества до царства мертвих). На відміну від есхатологічних міфів, зосереджених на колективній долі космосу, катабазис має індивідуальний вимір та часто виконує функцію ініціаційного випробування, метою якого є здобуття прихованого знання, повернення втраченої душі або підтвердження виняткового статусу героя. Класичні зразки: шумерський міф про сходження богині Інанні до підземного світу своєї сестри Ерешкігаль та повернення звідти. В античній традиції цей мотив втілений у міфах про Орфея, подорож Енея до підземного царства в «Енеїді» Вергілія; у давньоскандинавській — подорож аса Гермода Завзятого для визволення брата з володінь Гель та ін.

Близнюкові міфи

Близнюкові міфи — категорія міфів, що представляють близнюків (ширше — дітей однієї матері) як родоначальників племені, першопредків чи культурних героїв. У межах дуалістичних міфологій ці персонажі найчастіше

постають як антагоністи, де один із близнюків уособлює творче, конструктивне начало, а інший — деструктивне або невміле. Детальніше див. у статті Близнюкові міфи. Тотемні міфи (від тотем) — транслюють уявлення про надприродний родовий зв'язок між племенем і певною твариною, рослиною, рідше — явищем природи. Тотемного предка вважають сакральною істотою і покровителем спільноти. У межах тотемного світосприйняття межа між людським та природним світом стає проникною, що зумовлює специфіку міфологічних персонажів: вони постають як теріантропні (від грец. θηρίον — звір і ἄνθρωπος — людина), тобто поєднують у собі антропоморфні та зооморфні риси. Релікти тотемного мислення виразно простежуються в пізніших міфологічних сюжетах, зокрема в наративах про метаморфози, трансформації людини на тварину чи рослину, та навіть у складних релігійних системах давнини, де божества зберегли свої зооморфні атрибути (єгипетські сокологоловий Гор та шакалоголовий Анубіс, індійський Ганеша з головою слона, китайський Фу-сі з тулубом змії).

Міфи про метаморфози

Міфи про метаморфози — категорія наративів, де центральним мотивом є радикальна зміна форми існування персонажа — перетворення людини на тварину, рослину, камінь, небесне світило або природний об'єкт. На відміну від тотемних уявлень, де зв'язок між людиною та природним світом мислиться як споконвічний і родовий, метаморфоза є подієвою, часто одноразовою трансформацією, зумовленою втручанням божественних сил. Функціонально такі перетворення можуть поставати як покарання за гординю чи порушення табу (Арахна, перетворена Афіною на павука; Лікаон, обернений Зевсом на вовка), акт порятунку від переслідування (Дафна, перетворена на лавр; Сірінга, що стала очеретом) або як нагорода за вірність і страждання (Філемон та Бавкіда, перетворені на дуб і липу). В багатьох культурах такі уявлення закріпилися у феноменах лікантропії (перевертництва; з грец. λύκος — вовк і ἄνθρωπος — людина) та нагуалізму (віри в наявність тварини-двійника, від астек. той, хто маскується). В архаїчній свідомості метаморфоза маніфестує

проникність меж між світами — людським, тваринним, рослинним і божественним, утверджуючи ідею єдності всього суцього та потенційної зворотності будь-якої форми. Класичним зібранням таких сюжетів є «Метаморфози» Овідія, де історія світу постає як безперервний ланцюг трансформацій — від первинного хаосу до обожнення Цезаря.

Міфи про чудесне народження

Міфи про непорочне зачаття та чудесне народження (божества чи героя) — зазвичай експозиція до героїчних або соціогонічних циклів, що маркує винятковість персонажа, його дистанціювання від звичайної людської природи (народження Афіни з голови Зевса або поява Діоніса з його стегна). Ще складнішою формою сакрального генезису є оповіді про автогенез (самостворення) божества: бог сонця Ра (Атум) виникає з первісного хаосу Нуна за власною волею, що утверджує його статус як першопричини всього. Маніфестація надприродного народження або через божественне втручання, або через партеногенез (зачаття без чоловічого начала) слугує для утвердження пріоритету духовної субстанції над матеріальною тілесністю. У християнській традиції догмат про непорочне зачаття Діви Марії від Духа Святого стає граничним вираженням цієї ідеї, де боговтілення трактується як акт божественної любові та чистоти, незмірно вищих за природні закони людства.

Есхатологічні міфи

Есхатологічні міфи (від есхатологія) — наративи, що описують остаточне завершення буття світу, або його катастрофічну руйнацію, що передує радикальному відродженню та новому циклу. Виникають здебільшого у розвинених релігійних системах як рефлексія над майбутньою загибеллю космосу. Етичним підґрунтям кінця світу зазвичай виступає деградація людської моралі та порушення сакрального ладу, що спричиняє гнів божеств. Сценарії катастрофи варіюються: від стихійних катаклізмів (космічної спеки — спалення світу наприкінці Калі-юги, льодовикового холоду — три зими Фімбультвінтера, всеохопного вогню) і доби великих людських страждань до

фінальної битви світлих і темних сил (Рагнарьок). Найпоширенішим та найархаїчнішим різновидом есхатологічного міфу є наратив про Всесвітній потоп, зафіксований у численних традиціях: від месопотамського «Епосу про Гільгамеша» (історія Утнапіштіма) до біблійної Книги Буття (історія Ноя) та індійських переказів про Ману. Варіацією есхатологічної ідеї є також оповідь про космічні цикли та оновлення світу чи золоту добу (напр., біблійний Едем, Сатья-юга в індуїзмі).

Міфи про втрату досконалості

Міфи про втрату первісної досконалості та поступову деградацію людства — наративи про первісний стан гармонії (Золота доба, Едем), який був зруйнований через гординю, цікавість або переступ етичної межі. Є елементом соціальної телеології. Якщо есхатологія оповідає про фінал, то ці міфи — про його причину, втрату Раю. Ключовими зразками є міф про Пандору (чия цікавість відкрила шлях стражданням у світ), біблійні сюжети про спокушення Єви Змієм або Вавилонську вежу (де прагнення людей дорівнятися до Бога призвело спочатку до вигнання з раю, а згодом до втрати єдиної мови й розсіювання народів). Ці міфи пояснюють сучасну недосконалість світу як результат вільного вибору людини, що перевів хід історії зі сакральної повноти у профанну роздрібненість.

Сотеріологічні міфи

Сотеріологічні міфи (від сотеріологія) — оповіді про есхатологічні очікування у поєднанні з вірою у прихід майбутнього рятівника (див. Месія, Месіанство). Цей сегмент міфології тісно пов'язаний з морально-етичними концепціями гріха, спокути та божественного прощення. Сотеріологія трансформує страх перед фіналом у надію на метафізичне визволення, де спаситель (Майтрея в буддизмі, Месія в юдаїзмі та християнстві) або провісник кінця часів (Магді в ісламській традиції) виступає гарантом відновлення справедливості. Дуалістичні міфи — інтерпретують реальність як взаємодію протилежних, але взаємозалежних начал, організованих через бінарні опозиції.

На біологічному рівні це проявляється в дихотомії чоловічого та жіночого первнів (напр., інь і ян), на психокосмічному — у категоріях верх — низ і світло — темрява. Соціальний дуалізм (сакральне — профанне, Свій — Чужий) легітимізує суспільні ієрархії та межі ідентичності. У космогонії ключовим є протиставлення структурованого космосу та первісного хаосу (напр., боротьба Мардука та Тіамат), де хаос залишається постійною загрозою порядку. Етичний вимір дуалізму втілено у протистоянні добра та зла (напр., Ахура-Мазда й Ангра-Майню), які в архаїці мають взаємодоповнювальний характер (абсолютної етичної категоричності набувають лише в пізніших релігійно-філософських системах).

Еротичні міфи

Еротичні міфи — окремий тематичний шар, де вирізняється сюжет сексуального зваблення героя, найчастіше ініційованого надприродною істотою або божеством. У таких наративах жіночі героїні нерідко постають як проєкції чоловічих бажань і страхів, виконуючи роль амбівалентних сил, що здатні як надихати, так і руйнувати творчі та соціальні плани героя (грецькі Каліпсо і Одісей, месопотамські Іштар і Гільгамеш). Важливим складником еротичного міфу є інцестуальні мотиви, які в міфологічній свідомості не завжди мають характер табу, а часто є засобом збереження сакральної «чистоти» божественної крові або вказують на первісну єдність світу (єгипетські Осіріс і Ісіда, грецькі Зевс і Гера). Подружжя, коханці нерідко є одночасно братами й сестрами, що символізує закритість та самодостатність пантеону. Надзвичайно поширеним у світовій міфології є сюжет зваблення смертної жінки богом, що трактується як акт ієрогамії (священного шлюбу) між небесною та земною сферами. Результатом такого союзу неминуче стає народження напівбожественного героя, покликаного змінити хід історії (цикл міфів про численних дітей Зевса: Геракла, Персея, Міноса), а божественний ерос стає чинником трансляції сакральної енергії в людський світ.

Танатологічні міфи

Міфи про походження смерті — пояснюють смерть як наслідок фундаментального порушення первісного порядку через фатальну помилку, переступ сакрального табу, покарання богів, або раціонального рішення деміурга (запобігти перенаселенню землі). Архаїчна свідомість розглядає смерть переважно як набутий онтологічний статус. Більшість таких наративів апелює до «золотого віку» або первісного сакрального часу, коли смерті як такої не існувало, а життя було перманентним станом. Типологічно поширеними є сюжети про «хибну звістку» (характерні для африканських міфів, напр., про хамелеона і ящірку), де через затримку або спотворення божественного повідомлення людство отримує смерть замість обіцяного безсмертя; про «вибір смерті», коли людина помилково обирає предмет, що символізує плинність (напр., фрукт, що гниє), замість твердого і вічного (каменя). У месопотамській традиції, зокрема в «Епосі про Гільгамеша», смерть — невід’ємна умова людського існування, встановлена богами ще під час творення. У міфологіях Океанії походження смерті часто пов’язують із невдалою спробою омолодження (напр., через невчасне скидання старої шкіри), що підкреслює ідею втраченого шансу на вічне відродження.

Натуроморфні міфи

Натуроморфні (метеорологічні) міфи — інтерпретують стихійні природні явища як волевиявлення божественних сил. На відміну від статичної етіології ландшафтів, ці міфи фокусуються на енергійних метаморфозах атмосфери: гromі, блискавці, вітрах та оптичних феноменах. Центральною постаттю тут зазвичай є бог-громовержець (Зевс, Перун, Тор, Індра), чия діяльність маркує встановлення небесного правопорядку та перемогу над посухою. Блискавка постає як матеріальна зброя (молот Мйольнір, ваджра Індри), грім — як звук божественної колісниці. Важливе місце посідають міфи про веселку — сакральний міст між світами (скандинавський Біфрест) або божественна вісниця (Ірида у греків), — що забезпечує комунікацію між небесною та земною сферами. Метеорологічний міф не лише пояснює природу явища, а й наділяє природу етичним виміром, де шторм чи засуха постають як

інструменти божественного суду.

Додатково

Виділяють також інші групи міфів, зокрема:

міфи про магічну владу слова та музики — оповідають про творчий акт, що реалізується через перформативну силу звуку (світ або його елементи виникають із пісні, заклинання, мелодії). Найвиразніше ця парадигма представлена у карельсько-фінському епосі «Калевала», де головний герой Вайнемейнен будує човен і навіть структурує елементи всесвіту за допомогою магічних рун. Такі міфи стверджують пріоритет духовного, інтелектуального первня над матерією, де слово (логос) — найвищий інструмент маніфестації буття.

Дифузійні міфи описують процеси інтелектуального та технологічного збагачення спільноти через контакти із зовнішніми, часто трансцендентними, джерелами: наративи про чужинців з-за моря або з інших світів, які приносять сакральні знання (месопотамський міф про Оанна – напівлюдину-напіврибу, що вийшла з Еритрейського моря). Такі міфи відображають архаїчну пам'ять про реальні культурні контакти між цивілізаціями, легітимізують запозичені технології через їхнє божественне походження.

Міфи про «чужих» або «диких» істот, що існують на периферії освоєного космосу. Відіграють важливу роль у соціальній самоідентифікації. Такі наративи населяють межі світу фантастичними народами: амазонками, кінокефалами (людьми з собачими головами), блеміями (безголовими істотами) чи гіперборейями. Етноцентрична міфологія виконує функцію демаркації: через опис аномальних рис «інших» спільнота визначає власні норми людяності, культури та етики. Протиставлення свого «центру» як простору порядку чужій «периферії» як простору хаосу та монструозності є засадничим для формування ранніх геополітичних уявлень.

Пародійні міфи — оповіді, що свідомо імітують структурні та стилістичні особливості високих міфологічних жанрів (космогонічного, героїчного, етіологічного) з метою створення комічного або критичного ефекту.

Найяскравішим зразком античної пародійної міфотворчості є «Батрахоміомахія» («Війна жаб та мишей») — анонімна давньогрецька поема, що пародіює гомерівський епос: битви тварин зображуються в піднесеному стилі «Іліади», із втручанням олімпійських богів (Зевса, Афіни, Ареса), які, однак, постають безпорадними перед метушнею дрібних істот. Такі твори свідчать про досягнення культурою певного рівня відстороненості від власної міфологічної спадщини, коли сакральні форми можуть бути обіграні в ігровому, естетизованому ключі без загрози руйнування релігійного світогляду. Пародійний міф виконує функцію «розчаклування» міфічного наративу, готуючи ґрунт для переходу до філософської рефлексії та літературної вигадки.

Література

Eliot A., Campbell J., Eliade M. *The Universal Myths: Heroes, Gods, Tricksters, and Others*. New York; London : Meridan Books, 1990. 289 p.

Cassirer E. *Le mythe de l'Étant*. Paris : Gallimard, 1993. 408 p.

Doty W. G. *Mythography : The Study of Myths and Rituals*. 2nd ed. Tuscaloosa : University of Alabama Press, 2000. 577 p.

Myths and Legends of the World: in 4 vol / Ed. by J. M. Wickersham. New York : Macmillan Reference, 2000.

Garry J., El-Shamy H. *Archetypes and Motifs in Folklore and Literature*. Armonk : M. E. Sharpe, 2005. 515 p.

Дарморіз О. *Міфологія*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 248 с.

Witzel M. *The Origins of the World's Mythologies*. Oxford; New York : Oxford University Press, 2012. 665 p.

Луцюк М. Еволюція близнюкового міфу у давньосхідній традиції // Синопис: текст, контекст, медіа. 2015. № 3(11). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2015_3_4.

Еліаде М. *Трактат з історії релігій* / Пер. О. Панича. Київ : Дух і Літера, 2016. 518 с.

Eliade M. *The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History*. Princeton : Princeton University Press, 2018. 232 p.

Mills J. *Toward a Theory of Myth* // *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 2020. Vol. 50. No. 4. P. 410–424.

D'Huy J. *Cosmogonies: La Préhistoire des mythes*. Paris : La Découverte, 2023. 448 p.